

Hodnota základných prírodných zdrojov obcí okresov severovýchodného Slovenska vo vzťahu k ich marginalite

Ján HANUŠIN

Abstract: *On the example of 4 districts in north-eastern (NE) Slovakia the internal marginality of individual municipalities on the base of the primary natural resources value (soil and water) is assessed. For each municipality, the value of arable land and water was set. The sum of values of water and soil divided by the distance from the nearest district town set the coefficient of internal marginality of the municipality.*

Key words: *natural resources value, soil, water, marginality, north-eastern Slovakia*

Úvod

Problematika marginality alebo periférnosti (termíny marginalita a periférnosť považujeme za synonymá) sa u nás dostala do stredu záujmu viacerých vedných disciplín, najmä však spoločenských a ekonomických, v polovici 90. rokov minulého storočia, kedy v dôsledku uplatňovania trhových mechanizmov, ale aj zmien v geopolitickom usporiadaní strednej a východnej Európy, sa začali vytvárať, resp. zväčšovať prirodzené rozdiely medzi jednotlivými regiónmi i sociálnymi skupinami. Prevažná väčšina výskumov a štúdií marginality sa spracováva v prostredí spoločenských a ekonomických vied, čomu zodpovedajú aj charakteristiky, na základe ktorých sa marginalita väčšinou hodnotí (finančné, demografické, prírodné podmienky len okrajovo). Azda najkomplexnejší pohľad na problematiku marginality (periférnosti) v podmienkach Slovenska ponúkajú Džupinová et al. (2008). Podstatne menej analyzovaným a študovaným rozmerom marginality je marginalita podmienená prírodnými alebo prevažne prírodnými vlastnosťami územia. V tejto súvislosti sa najčastejšie spomína priestorová marginalita podmienená polohou príslušného regiónu za prírodnou prekážkou (pohorie, zúžená, málo priepustná dolina, veľký tok a pod.). Príkladom ponímania priestorovej marginality v rýdzo sociálno-ekonomickom kontexte ponúkajú napríklad Mehretu et al (2000), ktorí chápu priestorovú marginalitu v zmysle závislosti od vzdialenosti od centra (napr. slumy veľkomiest v rozvojovom svete). Možno povedať, že ešte menej akcentovaným smerom v štúdiu marginality je vyhodnocovanie prírodných zdrojov (zdrojových potenciálov) regiónov. Každý, aj ten "najmarginálnejší" región disponuje určitým potenciálom prírodných zdrojov. Zatiaľ čo veľkosť prírodných zdrojov sama o sebe je v čase v podstate stála, ich spoločenská alebo priamo trhovú hodnotu sa môže meniť v závislosti na ekonomických, sociálnych či geopolitických podmienkach. V takýchto prípadoch vystupuje metodický problém zaradenia takýchto regiónov z hľadiska marginality. Hodnotenie tradičnými metódami môže zaradiť takéto regióny medzi marginálne. Sú však naozaj marginálne? Môžeme za marginálny označiť napríklad región povodia Stariny s rovnomennou vodárenskou nádržou, ktorá dodáva pitnú vodu, najzákladnejšiu, biologicky a technologicky nevyhnutnú surovinu pre viac ako 0,5 milióna obyvateľov východoslovenského regiónu? Z týchto dôvodov považujeme za rozumné poukázať na problematiku marginality v širších súvislostiach, s prihliadnutím na produkčný potenciál príslušného regiónu. Pri hodnotení vzťahu prírodný potenciál (prírodné zdroje) – marginalita sa nepohybujeme len na platforme prírodných vied v úzkom zmysle slova (napr. fyzickej geografie /krajinnej ekológie), ale celkom rovnocenne sme prítomní aj na tradičnej platforme štúdia marginality, teda na platforme spoločenských a ekonomických vied.

Ciele a metodika

Cieľom príspevku je vyhodnotiť vnútororegionálnu marginalitu sídiel vybraného regiónu. Kombinovali sme dve kritériá takpovediac menej tradičné (cena základných prírodných zdrojov, za ktoré považujeme vodu a pôdu) a jedno tradičné kritérium marginality (vzdialenosť obce od okresného sídla). Vychádzame z predstavy, že hodnota prírodných zdrojov, nielen základných, v mnohých prípadoch môže do veľkej miery modifikovať tradičný pattern marginality vymedzený zaužívanými, prevažne sociálnymi a ekonomickými kritériami. Pracovnou jednotkou hodnotenia je kataster, na ktorom sme hodnotili marginalitu

tu jednotlivých obcí v rámci vymedzeného regiónu na základe hodnoty základných prírodných zdrojov – vody a pôdy. Pre každú obec sme stanovili celkovú cenu ornej pôdy, pri ktorej vychádzame z jednotkovej ceny ornej pôdy stanovenej v zmysle Prílohy 1 k Zákonu č. 582/2004 Z.z. v znení neskorších predpisov (Zákon o miestnych daniach a miestnom poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady). Celkovú hodnotu ornej pôdy v príslušnej obci sme získali súčinom jednotkovej ceny v zmysle uvedeného zákona a celkovej rozlohy ornej pôdy v katastri vygenerovanej pomocou údajov z projektu CORINE Land cover v prostredí Arc View GIS. Kvôli jednoznačnosti a zjednodušeniu sme ako ornú pôdu identifikovali len kategóriu 211 v zmysle klasifikácie CORINE (nezavlažovaná orná pôda). Cena ornej pôdy v jednotlivých katastrach kolíše od 0,06 Euro za m² (Jalová) po 0,4 Eur za m² (Modra nad Cirochou). V 10 obciach nebola na základe Zákona 582/2004 cena určená (katastre obcí zaniknutých v dôsledku výstavby vodárenskej nádrže Starina, prípadne iné, nám neznáme dôvody). Základnou informáciou pre stanovenie využiteľného množstva podzemných vôd bolo množstvo využiteľných zásob podzemných vôd na úrovni hydrogeologického regiónu vymedzeného v zmysle Hydrogeologickej rajonizácie z r. 1998. Vychádzali sme z mapy Využiteľné množstvo podzemných vôd (Poráziková, Kollár 2002), v ktorej bolo vymedzených 7 intervalov využiteľného množstva podzemných vôd v hodnotách od 0 po 10 l.s-1.km-2. Každému rajónu sme prideliť hodnotu zásob rovnajúcu sa strednej hodnote príslušného intervalu. V prostredí GIS sme pomocou váženého priemeru prepočítali hodnotu využiteľného množstva podzemných vôd na územia jednotlivých katastrov a podľa ich rozlohy dopočítali absolútnu veľkosť využiteľného množstva podzemných vôd (bližšie pozri Hanušin 2005). Treba poznamenať, že takto vypočítané hodnoty využiteľného množstva podzemných vôd sú do istej miery hypotetické. Značná časť ich objemu je v dôsledku znečistenia vyradená z ďalšieho využívania, takisto technická a finančná náročnosť umožňuje reálne odobrať len časť využiteľných objemov. Využiteľné zásoby povrchových vôd v regióne sú s výnimkou vodárenskej nádrže Starina minimálne. Existuje tu niekoľko odborných profilov z povrchových tokov, ich výdatnosť a význam je však zanedbateľný. Vodárenská nádrž Starina, uvedená do prevádzky v r. 1988 dodáva do vodovodnej siete asi 1000 l vody za sekundu, jej kapacita nie je zďaleka úplne využitá. Cenu využiteľného objemu povrchovej vody sme určili len v jedinom katastri, do ktorého spadá vodárenská nádrž Starina (Stakčín). Kvôli prevodu jednotiek sme hodnotu základného údaja o využiteľných zásobách, udávaného v litroch za sekundu, stanovili v m³ za deň ako hodnotu denného využiteľného objemu (DVO) vody v príslušnom katastri. Celkovú cenu vody v katastri sme získali ako súčin DVO a 1,37 Eur, čo je aktuálna cena za 1 m³ vodného vo Východoslovenskej vodárenskej spoločnosti, do pôsobnosti ktorej prislúcha sledovaný región. Suma hodnôt DVO vody a pôdy za obec lomená vzdialenosťou od najbližšieho okresného mesta určila koeficient vnútornej marginality príslušnej obce. Za okresné mesto sme zvolili najbližšie okresné sídlo, teda nie vždy to bolo okresné sídlo príslušného okresu. Takto boli pre obce v juhovýchodnej časti okresu Snina za najbližšie okresné mesto identifikované Sobrance.

Výsledky

Metodiku sme aplikovali na príklade regiónu severovýchodného Slovenska (okresy Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina), ktorý podľa mnohých hodnotení patrí v rámci Slovenska k najmarginálnejším regiónom u nás (viď napr. kumulovaná periférnosť v zmysle Halás, Hurbánek in Džupinová a kol. 2008). Rozloha územia je 2375 km², podľa sčítania v r. 2001 tu v 162 sídlach žilo temer 136 tisíc obyvateľov. Z rôznych dôvodov sme niektoré obce nehodnotili, podobne sme nehodnotili ani vojenský priestor Valaškovec a okresné mestá, v ktorých hodnotenie vzhľadom na použitú metodiku nedávalo zmysel. Výsledný, hodnotený súbor sa takto zredukoval na 140 obcí.

Výsledné rozloženie hodnôt marginality ukazuje, že najvyššiu hodnotu koeficientu (najmenšiu marginalitu) majú obce v otvorených dolinách väčších tokov v Laboreckej vrchovine (doliny hornej Ondavy, horného Laborca, Výravý, Udavy a Cirochy). Relatívne bonitné pôdy na dnách širokých dolín a relatívne dobre zvodnené náplavy väčších tokov podmieňujú vysokú hodnotu základných prírodných zdrojov. Súčasne vzdialenosť do okresných sídiel nie je vo väčšine prípadov veľká. Tento výsledok sa dal predpokladať, zodpovedá aj tradičnému chápaniu marginality. Vzhľadom na naše chápanie marginality je pozoruhodná znížená marginalita obcí v geomorfologickej časti Laboreckej vrchoviny v Papínskej brázde (Radvaň nad Laborcom, Rokytov pri Humennom, Papín), kde dosahuje koeficient marginality priemerné hodnoty, o úroveň vyššie ako okolité obce, čo je podmienené vyšším podielom ornej pôdy a aj jej lepšou bonitou v porovnaní s okolitými obcami. Vysoká marginalita je v oblasti Bukovských vrchov, ale aj v povodí Oľky, kde významnú úlohu popri zhoršených prírodných podmienkach má aj veľká vzdialenosť do okresného sídla.

Diskusia a záver

Až na jedinú výnimku je hodnota ornej pôdy výrazne vyššia ako hodnota vody. Z celkovej hodnoty prírodných zdrojov tvorí pôda viac ako 98 %. Výnimkou je Stakčín, s vodárenskou nádržou Starina, kde naopak, temer 99 % hodnoty zdrojov tvorí voda. Takto nastavená metodika v konečnom dôsledku v študovanom území zásadným spôsobom potláča význam vody ako kritéria hodnoty prírodných zdrojov. Treba si však uvedomiť, že z celoslovenského pohľadu patrí študované územie k vodárensky prirodzene najchudobnejším, na druhej strane príklad vodárenskej nádrže Starina zreálnuje význam vody ako prírodného zdroja. Vodné zdroje navyiac miestnym obyvateľom popri prípadnom profite z ich blízkosti v prípade významnejšieho zdroja prinášajú mnohé obmedzenia vyplývajúce zo statusu ich ochrany, (vodárenské toky, pásma hygienickej ochrany rôzneho stupňa a pod.), tlmia mnohé hospodárske aktivity, čo v takýchto obciach v konečnom dôsledku prispieva k ich marginalizácii v tradičnom zmysle slova.

Literatúra

- DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORŇÁK, M., HURBÁNEK, P., KÁČEROVÁ, M., MICHNIAK, D., ONDOŠ, S., ROCHOVSKÁ, A., 2008: Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska. Bratislava (Geografika), 186 s.
- HALÁS, M., HURBÁNEK, P., 2008: Identifikácia a klasifikácia periférnych regiónov (Pokus o syntézu). In Džupinová, E., Halás, M., Horňák, M., Hurbánek, P., Káčerová, M., Michniak, D., Ondoš, S., Rochovská, A., 2008: *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Bratislava (Geografika), pp. 109-136.
- HANUŠIN, J., 2005: Regionálne rozdiely v prirodzenom výskyte vody ako jeden z ukazovateľov kvality života na Slovensku. In Acta Facultatis Studiorum Humnitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia Geographica 10, pp.164-168.
- MEHRETU, A., PIGOZZI, B. W., SOMMERS, L. M., 2000: Concepts in social and spatial marginality. *Geografiska Annaler*, 82 B (2), 89-101.
- PORÁZIKOVÁ, K., KOLLÁR, A., 2002: Využitelné množstvo podzemných vôd. Mapa 1:500 000. *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava (Ministerstvo životného prostredia SR, Esprit, spol. s r.o.).

Príspevok vznikol v rámci projektu Vega číslo 0191 „Udržateľnosť a kvalita života v regiónoch s dôrazom na vplyvy procesov suburbanizácie a marginalizácie“.

The Value of Primary Natural Resources in NE Slovakia Municipalities Related to Their Marginality

Ján HANUŠIN

Summary: *The issue of marginality is in the centre of attention of several science subjects since the mid1990s. Most of research and studies of marginality are conducted within the frame of social and economical sciences. Significantly less analysed and studied marginality is the one dependent on natural or prevailing natural conditions of the region. Even less treated theme in marginality studies is the evaluation of natural resources (resource potential) of regions. The author attempts to point at this gap in marginality study on the example of NE Slovakia (districts Stropkov, Medzilaborce, Humenné, and Snina). Internal marginality of individual municipalities in the frame of the studied region was assessed from the value of arable land and water as primary natural resources. For each municipality, price of arable land (multiple of area and the unit value of arable land) and water (multiple of available water sources volume and price of water rate). The sum of the values of land and water for particular municipality divided by its distance from the nearest district town gave the particular marginality coefficient. The resulting pattern of marginality values reveals that the municipalities in open wider valleys of the main rivers in the Laborecká vrchovina upland (upper Ondava, upper Laborec, Výrava, Udava and Cirocha valleys) ratet the highest coefficient value (the lowest marginality). Relatively fertile soils at the bottoms of wide valleys and relatively good ground water resources in river sediments determine high value of primary natural sources.*

As expected, high marginality was found in the Bukovské vrchy Mountains but in the River Olka basin as well, where beside less favourable natural conditions also great distance from the district towns plays an important role.

Adresa autora:

RNDr. Ján Hanušin, CSc.
Geografický ústav SAV
Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
hanusin@savba.sk

Koeficient marginality

